

CHRISTOPHER HILL

Újabb eredmények és problémák a XVI–XVII. századi angol történet kutatásában*

Mai előadásomban az angol történészeknek Anglia XVI. és XVII. századi történelmét tárgyaló munkáival kívánok foglalkozni. A közelmúlt legfontosabb eseményét abban látom, hogy az angol történelem politikai és alkotmányos vonatkozásainak értékelésében megdőlt az Angliában oly sokáig egyeduralgkodó whig liberális interpretáció; a szemben álló, szinte orthodoxyiát megközelítő szemléletet J. H. Tawney fogalmazta meg 1941-ben megjelent két cikkében. Ezek egyikében, melynek témája Harrington interpretációja koráról, Tawney felhasználja James Harrington XVII. századi elméleteit annak bizonyítására, hogy az angliai forradalom okai az 1640-es éveket megelőző század során bekövetkezett gazdasági átalakulásban találhatók meg. Ebben a században, mint azt Harrington és Tawney érveikkel egybehangzóan bizonyították, a korona, az egyház és a főnemesség vagyonának igen jelentős hányada került a köznemesség kezére, és — véleményem szerint — a gazdasági hatalommal együtt a politikai hatalom is az utóbbiak birtokába jutott. *A dzsentri felemelkedése* című, ugyanabban az évben megjelent cikkében Tawney az 1640 előtti évszázad döntő eseményét abban látja, hogy a köznemesi osztály jelentős része a mezőgazdaságból, a mezőgazdasági cikkeknek piacra való termeléséből és értékesítéséből stb. meggazdagodott. Véleménye szerint a polgárháború során ez a feltörő dzsentri réteg volt az alkotmányhű oldal fő hajtóereje.

Már úgy látszott, hogy valószínűleg ez az értékelés kerül a hagyományos liberális interpretáció helyére, mikor az 1950-es években Trevor-Roper prof. és Cooper megtámadták azt. A Tawney érveinek alapjául szolgáló statisztikák jórészt kifogás tárgyává tették, azoknak több kifogásolt adatát fel is sorolták, de ők a maguk részéről nem hivatkoztak semmiféle más statisztikára. És Trevor-Roper prof. megkísérelte, hogy fejetetejére állítsa Tawney elméletét, azt bizonyítva, hogy egyrészt nem a feltörő, — de éppen a hanyatló dzsentri volt a forradalom fő mozgató ereje, másrészt pedig nem a tőkés mezőgazdaságból származó profit, hanem az udvari tisztségekből eredő jövedelem volt a XVII. századi vagyonok forrása. Néhány év múlva, a Past and Present cikkei nyomán a vita szélesebbkörűvé vált; „A XVII. század általános válsága” című első cikket dr. Eric Hobsbawm írta. Érvelése szerint az angliai forradalom csak *egyike* volt annak a számos reakciónak, amely a gazdasági válság következményeként egész Európát érintette; az egyedülálló azonban az volt, hogy e válság következményeivel Angliában és kizárólag ebben az országban nyitott utat a kapitalizmus fellendülésének.

Trevor-Roper prof. válaszcikket írt, melyben azt állította, hogy a XVII. századi válságot nem a feudális társadalom összeomlása és a kapitalizmus megerősödésével járó konfliktusok okozták; a válság az abszolút állam nagyfokú adóztatásának és a hadseregre és udvartartásra költött mértéktelen kiadásoknak a következménye volt. Szerinte a lényegbevágó ellentét mindenütt az udvar és az ország szembenállásából eredt.

* Ch. Hill professzor előadását 1968. júni. 17-én tartotta az MTA Történettudományi Intézetében.

Ennek az elméletnek van bizonyos felszínes értéke, de semmiképp sem alkalmas arra, hogy elsősorban az angliai forradalomnak magyarázatát adja, mert Angliában az udvar és az állam távolról sem voltak olyan fejlett intézmények, mint bárhol másutt Nyugat-Európában; és Angliában az udvartartás költségei sokkal kevésbé terhelték az ország gazdaságát, mint Francia- vagy Spanyolországban. Trevor-Roper prof. azonban érdekes elméletet vetett fel azzal a megállapításával (— és nem hiszem, hogy tudta volna, hogy Lenint idézi —), hogy az angol forradalom a fennálló társadalmi rendszer leggyengébb láncszemén, és éppen abban az országban tört ki, melynek bürokráciája és hadserege fejletlenebb volt, mint a nyugati vagy keleti nagyhatalmak hasonló intézményei. Ez az ország, szigetország lévén, az 1640 előtti évszázad során belső békében és rendben élt, és ez tette lehetővé a gyors gazdasági fejlődést és azon belül egy gazdag burzsoá osztály feltörését. Azzal is lehetne érvelni, hogy a reformáció a gazdasági és szellemi életre egyaránt előnyösen hatott Angliában, és a reformáció is éppen a középkori kulturális központoktól távoli országokban terjedt el. Olaszországban és Németországban a katolikus egyháznak módjában állt, hogy az eretnekséget előbb ellenőrzése alatt álló keretekbe szorítsa, mint pl. a korai idők szerzetesei esetében, vagy később könyörtelenül elnyomja, mint ahogy az a husziták és az ellenreformáció során történt. De az Európa peremén élő államokban (Skandináviában, az angol szigeteken és talán Magyarországon is) az uralkodó osztály élvezhette az egyházi birtokok elkobzásával járó előnyöket, anélkül, hogy népi forradalmi mozgalom kitörésétől kellett volna tartania. A protestantizmus azonban, mihelyt tért nyert egy országban, követte fejlődésében a saját belső logikáját. Az olyan országokban, ahol, mint Angliában és Hollandiában, a kapitalizmus igen gyorsan fejlődött, ugyancsak gyorsan fejlődtek a protestantizmus doktrínái is, a népi lázadás ideológiája, mely szembe fordult mind a koronával, mind a katolikus egyházzal. A népi vallásnak ezzel a szemléletével kapcsolatban végzett legutóbbi angliai kutatásokról kívánok először is beszélni.

Az első helyen A. P. Dickens londoni egyetemi tanár munkássága áll, aki jelentős műveiben kifejtette, hogy az eretnekségnek erős és folyamatos népi hagyományai voltak Angliában. Szokássá vált annak dogmatikus ismétlése, hogy az angliai lollardizmus, a XIV. századi wickliffi eretnekség és VIII. Henrik korának reformációs mozgalma között nem volt kapcsolat. És valóban, ennek a reformációnak a kezdeményezése felülről, törvényes úton történt. Dickens professzor könyvében más kutatókkal, mint pl. Thompsonnal vagy Astonnal egybehangzóan kimutatta, hogy már a XV. század folyamán fennállott az eretnek irányzat, amely, úgy tűnik, a XVI. század elején tovább erősödött. Dickens prof. azt is bizonyította, hogy ez az eretnekség nemcsak a hagyományos lollard központokban, Londontól és Kelet-Angliától a délnyugati partvidékig terjedt el, de áthatotta Angliának sokkalta feudálisabb északi vidékeit és kikötőit is, fel egészen Yorkshireig, és feltárta e vidékek lollard-eretneksége és a XVII. századi forradalom radikális puritanizmusa közötti eszmei kapcsolatot.

Ugyanerről a témáról írt a londoni dr. Patrick Collinson, aki az Erzsébet-korabeli puritán mozgalommal foglalkozó művében újabb áttekintést ad erről a fontos mozgalomról. Bár nála a teológiai szemléleten van a hangsúly, ő is társadalmi jelenségként vizsgálja a puritanizmust, és azt bizonyítja, hogy a dzsentri és a városok kereskedői szövetségben álltak egymással, együttműködtek az egyház felett uralkodó püspökök ellen, akikben az uralkodó központosító hatalmának eszközeit látták. Ránutat, milyen hathatós támogatásban részesítette az Erzsébet uralkodása idején elterjedt prófétaizáló-mozgalmat a dzsentriknek az a része, amelyet a kormányban Leicester earlje, sok városi testület, továbbá néhány püspök is képviselt. Az Erzsébet-korszak kormányának a puritán mozgalomtól való félelme nem juthatott kifejezésre mindaddig, míg Angliának a spanyol és katolikus invázióval kellett szembenéznie, de a spanyol armada 1588-ban bekövetkezett megsemmisítése és az 1590-es években a hollandok felett aratott győzelmek után a püspökök támadásba indultak a puritanizmus ellen; a puritánok közül sokat száműzetésbe kényszerítettek, a mozgalom egységét előbb megbontották, majd teljesen elnyomták. De e célkitűzéseik megvalósításában — és ez Collinson egyik legfontosabb megállapítása —

egyre szorosabb szövetségre kényszerültek az angol arisztokrácia katolikusbarát és múltba tekintő csoportjával, aminek következtében a kormány egyre inkább eltávolodott a köznemesi osztály haladó irányzatától. Ennek az volt a következménye, hogy a harmincéves háború kitörésekor a kormány, a katolikus és a spanyolbarát elemek szövetségese, nem nyújtott kellő támogatást a kontinens harcban álló protestánsainak. Ezért azután a következetesen spanyol-ellenes és hazafias érzelmű puritánokat tekintették a hazafias pártnak, ami természetesen nagy segítségükre volt, hogy a kormány és a püspökök elleni harcukban a tömegek támogatását megszerezzék.

Egy másik jelentős mű szerzője W. K. Jordan amerikai professzor, aki az angliai jótékonykodás történetének 1488-tól 1660-ig terjedő szakaszát tárgyalta. Sok ezernyi, ebből az időszakból származó végrendeletet elemzett, és feltárt jónéhány olyan újabb szempontot, amelyeket a vagyonukat jótékony célokra hagyományozó gazdag emberek követtek. Amint várható volt, vagyonukat már a reformáció előtt sem hagyták az egyházra, de különösen figyelemre méltó a jótékonyág új megnyilvánulási formája. Szorgalmas szegények támogatására, elsősorban az egész életük során nehéz munkát végzett öregek segélyezésére szolgáló alapítványok létesítésére hagyták pénzüket; egyházi befolyástól mentes iskolai oktatást és tehetséges fiúk egyetemi tanulmányainak költségeit biztosító alapítványokat létesítettek. Pénzt hagyományoztak arra a célra is, hogy szorgalmas fiúk ipart tanulhassanak és erényes lányok jól menjenek férjhez. De a hangsúlyozott cél minden esetben a szorgalom és erény jutalmazása volt, hogy ezzel, a lehetőségek határain belül, olyan társadalom létesüljön, amelyben a tehetség érvényesülése előtt nyitva áll az út. Végrendeleteikben az egyház és az állam iránti teljes közömböségüknek adtak kifejezést, és jelentős sikert értek el a XVI. és XVII. század intézményeinek átforgalmazásában.

Jordan prof. adatai feltárják, milyen döntő súllyal szerepeltek az alapítványok hagyományozói között kereskedők: az alapító-okmányoknak összességében mintegy háromnegyedrészre — márpedig valóban nagy összegekről volt szó — kereskedőktől származott, nagyobbrészt természetesen a londoni City kereskedőtől. Kiténik ebből, hogy Trevor-Roper és Tawney professzorok alábecsülték a kereskedőknek mint osztálynak viszonylagos gazdagságát és társadalmi tevékenységét. Jellegzetes volt továbbá az a merész magatartás, melyet a kereskedők és a velük tartó dzseutrik követtek. Ugyanazok az emberek, akik végrendeleteikben hatalmas összegű alapítványokkal gondoskodtak a szegények támogatásáról, szilárdan ellenálltak azoknak az adóemelési kísérleteknek, melyekkel az állam akarta saját szegény-gyámolító terveit finanszírozni. Hasonlóképp szívesen hagyományoztak nagy összegeket, hogy a hitszónokok templomaikban az ő fiúiknek kedves teológiai tételekről beszéljenek, ugyanakkor határozottan elutasították a bevett egyházak és azok kinevezett papjainak javára teljesítendő törvényes fizetési kötelezettségeik emelését. Ugyanúgy gondolkoztak, mint osztályuknak azok a tagjai, akik az 1630-as évek során megtagadták az adók fizetését, mert azt a király a parlament megkerülésével vetette ki rájuk, míg az 1640-es években készségesen hajlandóak voltak lényegesen magasabb adót fizetni az általuk választott parlamentnek.

Jordan prof. könyvét kitűnően egészíti ki Mrs. James Simonnak a XVI. századi közoktatásról írt jelentős műve. Ebben véglegesen megdönti azt a Tawney által elfogadott elméletet, mely szerint a reformáció katasztrófát jelentett az angol oktatásügyre. Kimutatta, hogy bár a reformációt követően és az alapítólevelek eltörlése folytán néhány iskola valóban megszűnt, ezek számát azonban nemcsak ellensúlyozta, hanem jóval meghaladta a városi testületek és köznemesek tevékenysége nyomán a XVI. század végén és a XVII. század elején alapított, ill. újra életrehívott iskolák száma. Rámutatott, hogy ez az időszak mind az iskolai, mind az egyetemi oktatásban markáns intellektuális és nevelésügyi expanzió kora volt, ami természetesen hatással volt a polgárháborúra való felkészülésre is. Az ezirányú kutatások eredményeként a vita, mely Trevor-Roper professzornak Tawney professzor ellen indított támadása nyomán kezdődött, véleményem szerint tárgytalanná is vált, mert nem hiszem, hogy akadna, magát

Trevor-Roper professzort is ideértve, olyan felelősségét átérző angol történész, aki továbbra is kitaratana Trevor-Roper prof. nézetei mellett.

Az ő nézeteit megdőntő munkák között meg kell említenem Lord Stone: *Az Erzsébet-korabeli arisztokrácia válsága* c. nagy művét, melyben megállapítja, hogy számos főnemes került ebben a században súlyos gazdasági helyzetbe, noha sokuk átállt a kapitalista termelési módra. Birtokaikat átszervezték a tőkés gazdálkodás irányelvei szerint, ami azt jelentette, hogy fokozott gazdasági nyomást gyakoroltak bérliőkre, aminek következtében elvesztették azok hagyományos ragaszkodását. A főnemesség válaszüthöz ért: gazdasági hanyatlás, vagy politikai befolyásának elvesztése volt a tét. Egyébként úgy tűnik, hogy a főnemesség politikai befolyása jelentősen csökkent már a polgárháborút megelőző tizennyolc év során is.

Tanítványom, Elmer, a yorki egyetem professzora, statisztikailag elemezte Trevor-Roper prof. elméletét, mely szerint Angliában az Erzsébet- és a korai Stuart-korszak idején az udvari tisztségeken lehetett leginkább meggazdagodni. Mélyrehatóan tanulmányozta az összes udvari hivatalt, az azzal járó javadalmozást és megvesztegetési pénzeket, és megállapította, hogy az a négy-öt család, melyet nagy vagyonhoz juttatott az udvari tisztség, a szerencsésekhez tartozott, mert az egyébként figyelembe vehető pénzösszeg teljesen elégtelen volt egy egész osztály meggazdagodásához. — amint azt Trevor-Roper prof. feltételezte. Robert Ashton, a norwici egyetem professzora a korai Stuart kormányok és a londoni City pénzügy kapcsolatait elemezte, és kimutatta, hogy a kormányok helyzete egyre inkább a City kölcsönös neitől függött. Gazdaságpolitikájuk azonban annyira felelőtlen volt, hogy a kölcsönt nyújtók nagy részének jóindulatát az 1630-as években már teljesen eljátszották, és ezért az igen gazdag londoni kereskedők egy kis csoportjának voltak kiszolgáltatva, akiknek spekulatív kölcsöneik jutalmául gazdasági előjogokat, monopóliumokat, lovagi és bárói címeket juttattak; ezekből alakult ki a londoni City vezető csoportja. 1640-ig egyes királyi adónemeket több évre előre elzalogosítottak e csoportnál és a kormány a csőd küszöbén állott. Ashton prof. elemzése alapján könnyen érthetővé válik, amit Trevor-Roper prof. és tanítványai paradoxonnak tekintettek, hogy London városa, az angliai kapitalizmus fellegrája, miért állt az 1640-es évek elején inkább a király, mint a parlament mellé. Magyarázatul az a tény szolgál, hogy a vezető csoport, a City leggazdagabb emberei, sorsukat oly szorosan fűzték a királyi kormányához, hogy azt feltétlenül támogatniuk kellett, mert ha a kormány megbukik, vele bukna ők is. De a londoni polgárság zöme az 1641—42. évi dec.—januári forradalom idején a parlamentet támogatta, és, a képviselőházzal összefogva, jelentős túlerőt képviselt. Erről a mozzanatról ragyogó elemzést adott Valery Pearl: *London és a puritán forradalom* c. munkája.

A rokon témákkal foglalkozó és említést érdemlő könyvek közé tartozik K. R. Andrews munkája, melyben az Erzsébet-korabeli kalózkodásról ír és megállapítja, hogy a vagyonszerzésnek Trevor-Roper prof. szerinti egyik forrása, a Dél- és Nyugat-Angliából Spanyolország ellen cirkáló kalózok és vén tengeri medvék tevékenysége a XVI. század végére, ill. a XVII. század elejére egyre inkább kicsúszott a délnyugat-angliai helyi köznemesség ellenőrzése alól, és átkerült a londoni üzletemberek kezébe, akik életükben valószínűleg sohasem szálltak tengerre. A kalózkodást tőkés vállalkozás módjára szervezték meg és az abból származó profit zömmel a londoniakat illette.

Megjelent egy sor értékes cikk is, melyek ebben a témakörben az angol polgárháborúig terjedő időszakkal és a parlamentáris oldalon álló angol közigazgatási kerületek (grófságok) élén álló testületekkel foglalkoznak. Utalok itt Allen Everit prof., Spennington és Roots könyvére, valamint Underdown prof. több cikkére és mások írásaira, akik rámutattak, hogy az 1640-es években a polgárháború terjedésével párhuzamosan a hatalom a legtöbb angliai grófságban a hagyományosan uralkodó dzsentri kezéből átkerült egy alacsonyabb társadalmi csoporthoz, melynek tagjai a kismesek, azokat városi szövetségesei és a szabad parasztok voltak. Fontos azonban rámutatni, hogy a kismesek osztálya nem azonos a — Trevor-Roper szóhasználata szerinti — hanyatló dzsentrivel; kismessé válhatott egy akkor felemelkedett szabadparaszt

vagy városi kereskedő is. Mindenesetre világossá vált, hogy a polgárháború harcai során a hatalom átmenetileg, az általános irányzatot követve, majdnem minden angol grófságban más kézbe került és mint az eddigi elemzésből látható, a nemesség felsőbb rétegének helyét a köz-nemesek és azok szövetségesei foglalták el. Ez volt a helyzet az 1650-es évekig, amikor elkezdődött a dzsentri felsőbb rétegének a visszatérése.

Anglia XVI. és XVII. századi mezőgazdaságának történetével — ezt a kérdést Trevor-Roper prof. különösen sajátjaként kezelte — számos értékes munka foglalkozott az utóbbi 20 év folyamán. Ez főként Hoskins prof. ösztönzésének volt köszönhető, aki a szabad parasztok végrendeleteinek tanulmányozása alapján kimutatta, hogy a XVI. század végén ennek az osztálynak a helyzete erősen fellendült, amint azt a nagyvonalú házépítések és a háztartási javak széleskörű megszerzése bizonyítja. Feltehetően ez az időszak hozta meg a belső piac gyors fejlődését is.

Beresford prof.: *Anglia elveszett falvai* c. műve új fényt vet az angliai közlegelők kisajátításának kérdésére, más jelentős művekben Bowden prof. a gyapjúiparról, Carriage pedig a járadékokról ír. Ez utóbbi műről beszámolót közöl egy tavaly kiadott jelentős munka, a John Thirsk szerkesztésében megjelent *Cambridge Agrarian History of England* IV. kötete, amely kitűnő áttekintést ad az e kérdéssel foglalkozó legújabb művekről. Fel kell hívnom a figyelmet egy, e könyvből vett új gondolatra. Thirsk és munkatársai szerint lényeges gazdasági eltérés állt fenn Angliában egyfelől a hagyományos konzervatív mezőgazdasági vidékek, és másfelől a puszták és erdőségek között. Ez túlnő a gabonatermelő Dél- és Kelet-Anglia, és a juhtenyésztő Észak- és Nyugat-Anglia közötti hagyományos eltérés mértékén, mert elszórtan még hatalmas erdőségek, puszták és műveletlenül hagyott területek maradtak Dél- és Kelet-Angliában is. Thirsk szerint a tulajdonképpeni mezőgazdasági vidékek a hűbéri társadalom kiegyensúlyozott, konzervatív, bázisai voltak, míg a pusztákon és erdős vidékeken bújtak meg a közlegelők kisajátításának áldozatai, a birtokuktól megfosztottak, és a gyorsan népesedő Tudor-társadalom más hontalan elemei; véleménye szerint ezekről a területekről került ki a fejlődő ipar munkaerő utánpótlása, és minthogy nem álltak a papok és földesurak ellenőrzése alatt, e területek váltak a szektás tevékenység központjaivá. Nézete szerint, bár előrebocsátja, hogy ez csak feltevés, ugyancsak innen került ki a polgárháború idején Cromwell hadseregének legénysége is. Trevor-Roper prof. támadja Tawney prof.-nak azt az álláspontját, hogy elfogadta Weber módosított véleményét, amely szerint a puritanizmus és a kapitalizmus felvirágzása összefügg egymással. Támadja továbbá azokat a véleményeket is, melyek szerint Angliában a puritanizmus hozzájárult a tudományok fejlődéséhez.

Megkísértem, hogy az 1965-ben kiadott *Az angol forradalom szellemi kezdetei* című könyvemben kifejtsem az ezzel kapcsolatos nézeteimet, — munkámat Trevor-Roper prof. és mások megbírálták, és nem is alaptalanul: Purver, Trevor-Roper prof. tanítványa legutóbbi publikációjában kísérletet tesz annak bizonyítására, hogy a társadalom vezető rétegei semmiféle kapcsolatban sem álltak a puritánokkal, sem pedig a Comenianusokkal, Kominsky követőivel, legkevésbé pedig Hartlieb Sámuellel. E könyv nem győzött meg semmiről sem, ami talán természetes is, de ugyanebben az időszakban sok jó, a tudományok történetével foglalkozó munkát jelentettek meg Angliában ifjú tudósok. Elsősorban Roberts orvostudománnyal foglalkozó, valamint Rattansy és Webster vegyészetről írt könyvét említlem. Az ifjabb angol nemzedék már nem fordul kifejezetten a marxizmus felé, ha a klasszikus-liberális értelmezés alternatíváját keresi, mint tette azt 30 évvel ezelőtt, mikor én a történezipályán elindultam. Érdeklődése kiterjed a történelem megközelítésének széleskörű változataira; igen népszerűvé vált a szociológia és a statisztikai demográfia, tért hódított az elektromos computer is, bár eddig semmi olyan jelentős eredményt nem produkált, amely nem lett volna más módon is elérhető. A XVI. és XVII. századi angol társadalom problémáinak kutatása terén igen érdekes munka folyt az antropológiai technika alkalmazásával. Oxfordban két fiatal történész érdekes eredménnyel tanulmányozta az angliai XVI. és XVII. századi boszorkányságot és

pontosan olyan módszerekkel, mint ahogy egy antropológus tanulmányozná ma Afrikában.

Véleményem szerint a XVII. század interpretálásában az angol történészek közötti konfliktus lényegében véve a marxisták és nem marxisták vitája, annak ellenére, hogy ebben Tawney az antimarxisták céltáblája. Tawney Marx hatása alatt állt, de Weber is befolyásolta, és nem vallotta volna magát marxistának. A Labour-párt radikális tagja volt, a kizsákmányoltak szenvedélyes pártfogója, aki őszintén hitt a társadalmi igazságban. J. R. Alton professzor legutóbbi könyvében és cikkeiben Tawneynek pontosan ezeket a jellemvonásait teszi bírálat tárgyává. Maga J. R. Alton prof. Anglia Tudor-korszakának élenjáró kutatója, aki forradalmasította Cromwell és az 1630-as évek Angliájának Tawney szerinti értelmezését. Legutóbb megjelent cikkében frontális támadást indított Tawney ellen, mikor is azt írta róla, hogy bár lehetséges hogy Tawney a XX. század első felét felölelő periódus angol szellemtörténetének jelentős alakja, de csapást jelentett Anglia történelmére, mert — Alton prof. véleménye szerint — Tawney megkísérelte, hogy a történelmet használja fel a jelenkori akciók útmutatójaként. Alton érvelése szerint ezzel szemben a történészek kizárólag az a feladata, hogy az igazságot kutassa és semmi mást. Szerintem ezt Alton prof. úgy érti, a történelemnek a belső tevékenységet kell irányítania. Úgy hiszem, az ilyen támadásoknak semmi értelmük sincs, és hosszútávon feltétlenül győzni fog az az interpretáció, amelyet Tawney adott az angol forradalomról és amely olyan közel áll a marxista felfogáshoz.

Ha saját nézeteimet akarnám röviden összefoglalni mindarról, ami a XVII. század Angliájában történt, megállapíthatnám, hogy a forradalom és polgárháború matematikai vagy logikai törvényszerűséggel következett be; kiváltotta azt a XVI. századi expanzió, az infláció, az új világkereskedelem kialakulása, valamint a Tudor-békével Anglia számára megnyílt gazdasági előnyök nyomán a mezőgazdaságban és kereskedelemben egyaránt bekövetkezett nagyfokú vagyoni gyarapodás. Ez a fejlődés a XVII. században világszerte hirtelen megszakadt, amit Anglia vonatkozásában úgy magyarázunk, hogy a piacok összezsugorodtak; ezen csak az állam összes erőforrásainak mozgósításával, új piacok meghódításával, vagy Hollandiát leverve a régi piacok megszerzése útján lehetett volna segíteni. De minthogy a válság következtében az angol kormány roppant nehéz anyagi helyzetbe került, I. Jakab és I. Károly gyakorlatilag lemondtak az aktív külpolitikáról. Anglia mit sem számított a 30 éves háború idején, amely pedig döntő hatással volt Európa jövőjére. A kontinensen a protestantizmus sorsát Svédország, és nem Anglia irányította, és közben az egységes Hollandia, melyet erős kézzel kormányoztak a kereskedők, a világkereskedelem megszerzéséért harcolt. Csak az angol forradalom lezajlása, a tengerészeti Törvény megszavazása és a nagy hajóhad felépítése után került sor arra, hogy egy új típusú angol kormány provokálja a hollandokat, és magáévá tegye az angol kereskedők és puritánok korábbi politikai terveit.

A Hollandia elleni háború és Cromwell támadása Spanyol-Németalföld ellen a harminc év előtti, akkor elvetett terveket valósította meg, mert most a kormány, a kereskedelmi tényezők bizalmából és biztatására, elég erős volt ehhez. I. Jakab és I. Károly uralkodása idején, ha kormányaik aktívabb külkereskedelmet akartak folytatni, a hanyatló kincstári bevételek és az ebből származó viták szembállították egymással a kormányt és a kereskedelmi érdekeket. A kormánynak új jövedelmi forrásokra volt szüksége, ezért emelte az adókat, áruba bocsátotta a monopóliumokat, beavatkozott a posztóiparba és a Kokain-tervezetbe, ugyanakkor a királyi gyámsági illetékek kiterjesztésével magára haragította a köznemességet. Így a kormánynak a XVII. századi válsággal kapcsolatban megnyilvánult politikája minden vonatkozásban csak hátráltatta a kereskedelem és az ipar fejlődését, és még ott is, ahol egyébként egészséges elvek érvényesültek, mindent beszenyezett, mint Tawney írta, a pénzülség, mert I. Károly udvarának szűkölködő udvaroncái elvárták a juttatásokat és vesztegetési pénzeket. Mindez

a parlamenttel folytatott vitákhoz vezetett, melyek során a képviselőház főként a köznemesség tulajdonát és a kereskedőket védte a minden eszközzel az adók emelésére törő kormány támadásai ellen. A veszélyes fordulat az 1630-as években érkezett el, amikor úgy látszott, hogy I. Károly, felhasználva a parlament szünetelését és a bírák függő helyzetét, a hadihajók építésére kivett adók segítségével megszilárdíthatja pénzügyi helyzetét, de ebben meggátolta az 1638-ban kitört skót háború. A gazdasági nehézségek kihatottak a vallási kérdésekre is és súlyos helyzetbe került az egyház, melynek bevételei nem tudtak lépést tartani az inflációval. Laud érsek vezetésével az egyház erélyes kísérletet tett elvesztett gazdasági pozícióinak visszaszerzésére; első lépésként Londonban próbálkozott a papi dézsma emelésével, ami heves harcokhoz vezetett, majd megkísérelte, hogy visszaszerezze a dzsentritől a kolostorok feloszlatásakor világi kezekre jutott egyházi tizedet. E tevékenysége folytán az egyház, melyet szoros szálak fűztek a koronához, konfliktusba került a köznemesség többségével.

Laud politikájának másik törekvése arra irányult, hogy ellenőrzése alá vonja azokat a hitszónoklatokat, melyekhez a protestánsok különösen ragaszkodtak. Mint feljebb már említettem, ebben az időszakban a kereskedők és más örökgyök alapítványaik útján gondoskodtak róla, hogy a hívők gyülekezete a hivatalos egyház szentbeszédei helyett a nekik kedves prédikációkat hallgathassa. Laud sikeres kampányt vezetett a prédikációk megszüntetésére, melynek során ellenségeskedésbe keveredett az ország majdnem minden önkormányzattal rendelkező városával, és így kézenfekvő volt az a megállapítás, hogy voltaképp a protestáns igehirdető egyház alapvető koncepcióját támadta. Megszüntette a prédikációkat, de nem gondoskodott pótlásukról. Mindez megkönnyítette a puritán propagandisták dolgát, akik szerint a pápista Laud égett a vágytól, hogy megsemmisítse Angliában a protestantizmust. Anglia erősen ingatag társadalmának hagyományos hűségét aláaknázták a reformációt követő évszázad radikális protestáns doktrínái, az egyéni lelkiismeret hangsúlyozása és a tekintélyek bírálata, mely ugyan elsősorban a pápát, majd a püspököket vette célba, de a király személyét sem kímélte. A Biblia angol nyelvű kiadása kapható volt már egy évszázaddal a forradalmat megelőzően és az ebben az évszázadban oly nagy buzgalommal létesített új iskolákban a lakosság egyre nagyobb számban tanult meg olvasni, és tanulmányozta a Bibliát. És éppen a Bibliából vették a puritánok doktrínáik nagy részét, melyekkel 1640-ben szembeszálltak a kormánnyal. A forradalom során valójában olyan, még radikálisabb tanok forrásává vált a Biblia, amelyek automatikusan elvezettek a puritán burzsoázia felemelkedésének kísérletéhez.